

LJUBODRAG DIMIĆ, vanredni profesor
Filozofski fakultet,
Beograd, Ćika-Ljubina 18–20.

UDC 323(497.115)"1920"
UDC 949.711.5"1920"

DORĐE BOROZAN, viši naučni saradnik
Institut za savremenu istoriju,
Beograd, Trg Nikole Pašića 11

POLITIČKE I BEZBEDNOSNE PRILIKE NA KOSOVU I METOHIJI U PRVOJ POLOVINI 1920. GODINE

ABSTRACT: Osnovni cilj ovog rada, zasnovanog na izvornoj građi, jeste da objasni bezbednosne, političke, vojne i međuetničke prilike na prostoru Treće armijske oblasti (teritorija Kosova i Metohije) u vreme državnog provizorijuma u Kraljevini SHS.

Prvih dana januara 1920. godine na prostoru Treće armijske oblasti političke i bezbednosne prilike nametale su hitno sprovođenje akcije razoružanja u okruzima – prizrenskom, zvečanskom i kosovskom. Bila je to nužna reakcija moderne države na stanje anarhije, opšteg bezvlašća i nesigurnosti koje je vladalo na prostorima naseljenim albanskim stanovništvom ali i preventivna mera kojom se otklanjala mogućnost albanskog ustanka na proleće, demonstrirala moć države, sprečavalo širenje ideje o velikoj Albaniji i eliminisan uticaj italijanskog subvezivnog i propagandnog prisustva.¹ Po prirodi svoga bića razoružanju je bila suprotstavljena albanska populacija. Oružana »plemenska demokracija«, karakteristična za albansko društvo, u kome je vojnik bio svaki muškarac dorastao za oružje, svaka kuća stecište naoružanih ljudi, osnovna obaveza gospodara kuće da nabavi oružje za muške članove porodice, bila je posledica činjenice da se oružjem branio život i čast ukućana, štitio posed, sticala imovina pljačkom, vršila otimačina i okupacija tuđih teritorija i regulisali odnosi unutar albanskog društva. Opterećeno složenim patrijarhalnim, plemenskim, bratstveničkim i porodičnim odnosima, spontano okrenuto regulama i formama udruživanja i solidarnosti svojstvenim patrijarhalnoj sredini, apriori suprotstavljano državi i vladavini zakona, okovano autarhičnim shvatanjima, etičkim i moralnim normama ponašanja, mišljenja i reagovanja to društvo je državne akcije razoružanja doživljavalo kao udar na svoje vitalne funkcije, čast, običaje, norme i pravila ponašanja.²

Prema procenama vojnih i civilnih vlasti prvo je trebalo razoružati Drenicu, Pečki Podgor, Giljanski Karadag, kačanički srez, »zloglasnu Šalju«, nemirne delove prizrenskog okruga (Topoljani, Šištevac, Kabaš), Lab. Radi suzbijanja velikoalbanske propagande planirano je eliminisanje (»hvatanje i ubijanje») istaknutih kačaka Azema Bejte, Sadika Rame, Ramadana Šabana, Mehmeda Konjuha i Abiba Ljupčeta. Izričito je naglašeno da celokupna akcija razoružanja mora da bude obavljena sa »što manje paljenja kuća i bez pljačke«. Prisustvo policijskih vlasti u sprovođenju akcije razoružanja trebalo je da ga-

¹ U radovima B. Petranovića, B. Hrabaka, A. Mitrovića, B. Gligorijevića, Đ. Stankovića, V. Vinavera, D. Tođorović, Ž. Avramovskog, D. Batakovića, M. Bjelajca, Đ. Borozana, Lj. Dimića navedena problematika samo je uzgredno obrađivana.

² A. VII, P-4/3, K-63, f-7, br. 15/1

rantuje zakonitost postupka. Političku pozadinu akcije potencirao je stav da razoružanje treba izvršiti »pre opštinskih izbora, jer u protivnom, izbori će ispasti protiv državnih interesa«.³

*

Kosovski komitet u Skadru je nesumnjivo bio snažna organizacija koja je, ne birajući sredstva, predano radila na širenju ideje o velikoj Albaniji. Ostvarenje takvog nacionalnog cilja, uz snažan uticaj na celokupnu albansku politiku, zahtevalo je izgradivanje ilegalne organizacione strukture na prostoru Kraljevine SHS, uspostavljanje veza sa političkim prvacima, stalni kontakt sa vodama kačačkih družina, vrbovanje državnih činovnika.

Već početkom januara 1920. godine državne vlasti Kraljevine SHS registrovale su »jake i česte veze« Kosovskog komiteta »sa našim krajevima, naročito sa Đakovicom gde ima svoj pododbor«. Izveštaji sa terena pokazivali su da u akciji Kosovskog komiteta naročito participiraju sadašnji i bivši državni činovnici, predsednici opština i činovnici u opštinskoj administraciji, begovat i retka albanska inteligencija.⁴ Informacije iz Ohrida govorele su da je Hasan-beg Priština otputovao iz Tirane »sa 50.000 Iranaka i proklamacijama dobivenim od Talijana za pobunu Arnauta iz okoline Prištine protivu države«. Među članovima Kosovskog komiteta preovladivala je svest »da u Prištini sve je sazrelo za Ustanak, samo se čeka na njega, uspeh je siguran«.⁵ Izveštaji iz Carigrada spominjali su cifru od 30.000 dobro organizovanih Arnauta, naseljenih u okolini Smirne, izloženih italijanskoj propagandi i spremnih da »u južnoj Srbiji podignu revoluciju i istu prisajedine Albaniji već okupiranoj od strane Italijana«.⁶ Prema procenama vojnih vlasti »življa oružana akcija« u okrugu zvečanskom bila je direktno isprovocirana »neprijateljskom propagandom sa strane«.⁷ Vesti iz Prizrena govorele su o »živoj« agitaciji koju su Italijani sprovodili u Ljumi, Hasu i Malesiji, potkupljivanju »naših dosadašnjih žandarima«, uspostavljanju veza sa bugarašima i komitama, ubacivanju oružja u bitoljski i ohridski okrug, okupljanju odbeglih regruta i vojnih begunaca.⁸ Nesumnjivo da je u pitanju bila široka akcija čiji je konačni cilj bio ustanak albanskih masa na teritoriji Treće armijske oblasti.

Aktivnosti Kosovskog komiteta na pripremi opšteg albanskog ustanka došle su na intenzitetu u drugoj polovini januara 1920. Vojne vlasti su imale informacije da njihovi delegati u Nikaju, Merturu, Krasnićima, Gašima, okolini Đakovice, na Kosovu pozivaju lokalne prvake na dogovor u Tiranu. Na terenu je registrovano da pristalice Kosovskog komiteta agituju da se »cela Malesija, Pečka, Đakovačka i Kosovska Nahija pobune, dignu ustanak protiv Srbije i oteraju Srpsku vojsku do železničke pruge Skoplje–Priština, jer Velika Jugoslavija radi na štetu albanske autonomije«. U istom cilju Kosovski komitet je pozivao Azema Bejtu da »odmah počne ustanak protivu Srbije«; zahtevao likvidaciju Cena Bega i pretio osvetom svim »neposlušnim Albancima«; tražio da svi činovnici muslimani, poput Čazima Cura predsednika opštine bunjajske ili Selima-age Batuše, predsednika opštine Gaš, napuste državnu službu; širio

³ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, br. 15/2.

⁴ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/6.

⁵ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/13.

⁶ A. VII, P-4/3, K-61, f-13, Br. 4/6.

⁷ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/20.

⁸ A. VII, P-4/3, K-61, f-13, Br. 4/5.

glasine da će Đakovica, Peć i Prizren pripasti Albaniji i da »srpska vojska ne može u tim varošima da ostane, pa ako neće sama da ide, oni će je silom oterati«.⁹

Na tragu takvih zahteva bila je aktivnost Sadika Rame i Azema Bejte u istočkom i dreničkom srezu i zahtevi albanskih nacionalista za sazivanjem zbora muslimana u okrugu zvečanskom.¹⁰

Informacije iz Skadra svedočile su o agentima koje Kosovski komitet sa novcem i porukama ubacuje na teritoriju Kraljevine SHS.¹¹ Izvori Ministarstva spoljnih poslova javljali su da se Hasan beg Vučitrnac vratio iz »Beča i Švajcarske u Tiranu«. U »proletnoj kampanji« koju je spremao protiv Kraljevine SHS i za koju su sredstva bila obezbeđena trebalo je da aktivno učestvuju hrvatski nacionalisti, crnogorski nezadovoljnici i pristalice D'Anuncija, »a ni zvanična Italija neće gledati hrdavim okom«. O svojim planovima Hasan-beg je obaveštavao svoje istomišljenike Ferat-bega i Ćerim-bega kao i pristalice u Kosovskoj Mitrovici.¹² Vesti iz Albanije potvrđivale su da je Hasan-beg Priština u Draču održao zbor sa prvacima »iz naših krajeva« na kome je doneta odluka da se »organizuju čete koje će početi prvo akciju u Ljumi i na Kosovu«. ¹³ Hasan-beg Vučitrnac, Ćamil-beg Prištevac, i Bahri-beg Mahmudbegović, istaknuti članovi Kosovskog komiteta, tražili su od albanskih prvaka sa Kosova i Metohije da bodre narod na otpor, podržavaju njegovu istrajnost u borbi protiv Kraljevine SHS i podstiču izbegavanje vojne obaveze.¹⁴ Poverljivi izveštaji su govorili o stalnim kontaktima članova Kosovskog komiteta sa albanskim prvacima sa Kosova i Metohije koji su, poput Halim-beg Derale – predsednika opštine u Đakovici, uživali značajne funkcije u državnom aparatu.¹⁵ Pisma, poruke, direktive, ljudi cirkulisali su između Skadra, Metohije i Kosova. Osnovna poruka koju su kuriri prenosili mogla se svesti na stav da će »Konferencija Mira ustupiti Albaniji sve krajeve gde se Arnautski govori...«. ¹⁶ Poverljivi izveštaji iz Drača su govorili da Hasan-beg Priština neumorno »propoveda napad na nas iz Albanije i bunu na Kosovu radi stvaranja velike Albanije do Kačanika«. ¹⁷

Aktivnost Kosovskog komiteta postala je još izraženija u maju i junu 1920. Prema pribavljenim izveštajima »sa terena« Hasan-beg Priština poručivao je svojim pristalicama na Kosovu i Metohiji »da u napadanju i ubijanju Srba pokažu više živosti; da što više remete bezbednost i izazivaju što veće neredе i da kvare železničke pruge i telegrafske-telefonske linije«. Opsednutost idejom Velike Albanije »sa Kosovom i svima zemljama do Skoplja« presudno je uticala na to da poruke prvaka Kosovskog komiteta budu prihvaćene i njihova realizacija dobije u zamahu. Učestala su ubistva i pljačke, napadi na državne ustanove postali su deo svakodnevice, otpočelo je »sistematsko ubijanje i uništavanje srpskog življa«. Komešanje albanskih masa zadobilo je zlokobne razmere. Država i državna vlast opstajala je samo u tragovima koje je potiralo bezvlašće. Tajni sastanci, dogovori, zborovi, prikupljanje oko prvaka nagoveštavali su ne-

⁹ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/25.

¹⁰ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/29; AJ, MUP, 14-182-675.

¹¹ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/51.

¹² A. VII, P-6, K-638, f-2, Br. 15/20.

¹³ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/62.

¹⁴ A. VII, P-4/3, K-60, f-4, Br. 12/31.

¹⁵ A. VII, P-4/3, K-62, f-1, Br. 1/17.

¹⁶ A. VII, P-4/3, K-62, f-1, Br. 1/17.

¹⁷ AJ, MUP, 14-182-673.

mire. Gospodari situacije, kao i uvek u nemirnim vremenima, postali su kačaci i ljudi opasnog zanimanja. Azem Bejta je sebe proglasio »vojvodom dreničko-vučitrnskim«. Ismet-beg Krieziju, prvi kmet opštine dakovičke, postao je stožer svekolikog velikoalbanskog pokreta. Meta Imer iz Durdevika otvoreno je ispoljavao »svoje protivdržavne smerove« i pretio da će »da poubija sve žandarmerie, policijske pisare pa i samog sreskog načelnika u srezu podrimskom«. ¹⁸ Sve je to govorilo u prilog tezi da se priprema »pobuna širih razmera« koja, ne slučajno, koegzistira sa iščekivanjem donošenja konačne odluke o albanskom pitanju. Da bi se takve namere albanskih nacionalista osujetile vojne vlasti su predlagale najhitnije pojačavanje posade u Prizrenu, Dakovici, Peći i posebno Kijevu »gde je središte buntovničkog pokreta jer onuda prolaze svi kanali za vezu...« između Albanije i Skadra sa jedne i Kosova s druge strane. ¹⁹

Jedan od stalnih oblika terora koji je sprovodio Kosovski komitet bilo je razračunavanje sa političkim neistomišljenicima.

*

Svakodnevni teror imao je desetine lica. U tetovskom okrugu nosioci terora bili su »Arnauti pljačkaši«. Da bi se njima stalo na put i održao državni autoritet kod stanovništva lokalne vlasti su bile mišljenja da je neophodno izvršiti grupisanje žandarmerije, povećavanje njihovih efektiva u pojedinim stanicama, razmeštanje žandarmerijskih posada »na važnim prolaznim pravcima«, njihovo komunikaciono povezivanje telefonskim linijama, promenu taktike kojom bi gonjenje pljačkaša bilo zamenjeno klikasnim presecanjem njihovih odstupnica. ²⁰

Januara 1920. u okrugu zvečanskom oživela je »oružana akcija« »Arnauta odmetnika«. Vojne vlasti su procenjivale da je ceo pokret pod uticajem »nama neprijateljske propagande sa strane«. Snage žandarmerije, stacionirane u okrugu, bile su nedovoljne da obuzdaju teror pa je zahtevano angažovanje vojske. ²¹

Sukobi državne vlasti sa Arnautima donosili su žrtve na obe strane. Tako je 14. januara 1920. u oružanom obračunu kod Vučitrna (okrug zvečanski), poginulo 10 žandarma, jedan opštinski služitelj i oko 30 kačaka. ²² Iz istog okruga početkom februara 1920. stizale su žalbe Srba meštana da ih kačaci »toliko napadaju« da su primorani da napuštaju svoja ognjišta. Masakriranje stanovništva, pljačka, pretnje i zastrašivanja dobili su takve razmere da se stanovništvo sela Šipovac »celo iselilo iz straha«. Meštani srpskog sela Priluzje od kačaka sa Čičevice nisu smeli »otići ni za drva u planinu, niti na rad u polje«, a bez toga nije bilo opstanka. Seljani su zahtevali da se »pošalje vojska da ove pohvala i kazni i time nam obezbedi život«. ²³

Informacije kojima je raspolagalo Ministarstvo unutrašnjih dela govorele su da je u delovima zvečanskog, pečkog, podrimskog, prizrenskog, labskog i kosovskog okruga »atmosfera krajnje zagušljiva«. Prevratnička agitacija, po istom izvoru, dovela je »duhove u Arnautluku do najviše tačke«. Načelnik zvečanskog okruga iz Kosovske Mitrovice dramatično je izveštavao: »Sadik Rama je na terenu. Hasan beg je jamačno negde iza Dakovice. Već je teško

¹⁸ A. VII, P-4/3, K-60, f-7, Br. 12/205.

¹⁹ A. VII, P-4/3, K-60, f-7, Br. 12/205.

²⁰ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/1.

²¹ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/20.

²² VRS, XXXII, 2, (r).

²³ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/22.

brojati odmetnike i postavljati razliku između njih. Sve je u vrenju. Sve je na nogama. Uzrok je u akutnom rešenju albanske sudbine. Propaganda to iskorišćuje i na pragu su pokreti. Propaganda je unutrašnja a ne spoljašnja. I ovako stanje je apsolutno nesnošljivo. Molim za intervenciju vojnu radi konačnog razoružanja i umirenja; ugled državne vlasti je razdrman sa svim. Arnauti misle da nam unutrašnje teškoće sa svim vežu ruke«. ²⁴ Gotovo istim rečima komandant Treće armijske oblasti je obavestavao ministra vojske i mornarice da je stanje »nesnošljivo«, da »sve vri«, da je bezbednost »sasvim nesigurna«, a »ugled državne vlasti samo nominalan«, da »svakoga časa mogu iskrsnuti krupni događaji« i da, stoga, sa akcijom razoružanja i likvidacije odmetnika treba požuriti jer, u protivnom »će nas Arnauti preduhitriti«. ²⁵ General Vasić, komandant Treće armijske oblasti, smatrao je da se primenom »Uredbe o hajdučiji« (iz 1905) i interniranjem porodica odmetnika najlakše može postići stanje reda i mira.

Takvo stanje zahtevalo je hitnu zajedničku akciju vojnih i civilnih vlasti. Vojne vlasti su preporučivale policiji »da u cilju obezbeđenja življa i imovine« kao i opšte javne sigurnosti internira porodice »odbeglih Arnauta kačaka i odmetnika«. Mera internacije smatrana je jedinim načinom da se »uguši ovo zlo koje preti ne samo životima pojedinaca, već i našoj državnoj ideji u ovim krajevima«. ²⁶ U isto vreme general Vasić je, protivno intencijama i volji Ministarstva vojske i mornarice, zahtevao ponovo uspostavljanje »Uredbe o hajdučiji« iz 1905. po kojoj je hajdukom mogao biti oglasen »svaki, koji se sa oružjem u ruci odmetnuo od vlasti i ne sluša je«. ²⁷ Preventivni karakter imale su i mere raspoređivanja vojnih trupa na terenu. Tako je komandant Desnog odseka, ocenjujući rad civilnih vlasti u Ljumi »neumešnim«, bio primoran da, radi sprečavanja izbijanja pobune, rasporedi odrede regruta u selima Žur i Kukus. ²⁸ U istom cilju od komandanta Kosovske divizijske oblasti je traženo da »u cilju hvatanja i zastrašivanja odmetnika« organizuje vežbu svojih trupa u rejonu planine Čičevce. ²⁹

Vojska se uključila i u poturu za kačacima Azema Bejte i Sadika Rame. U pitanju je bila akcija širokih razmera koja je obuhvatila gotovo sve okruge Kosova i Metohije sa ciljem »pretresanja« okruga, »uništenja« odmetnika, razoružanja stanovništva i »zavođenja« mira. Na zahtev načelnika prizrenskog okruga komandant Kosovske divizijske oblasti je uputio četu od 100 vojnika »da ide pozadi policijske potere...«. Kako se pokazalo da je to nedovoljna snaga da obuzda teror 400 odmetnika Azema Bejte i 40–50 kačaka Sadika Rame morali su, u celokupnu operaciju, biti uključeni dodatni vojni i žandarmerijski efektivni. Odredi iz Prištine, ojačani artiljerijom, nastupali su pravcem Vragolija – Komoran, iz Peći linijom Zlokućani – Đurdevik, iz Mitrovice pravcem Lauša – Trstenik – Banjica. U akciju su bili uključeni i predstavnici žandarmerije, dok je Leteći odred iz Vučitrna akcijom na Čičevici trebalo da odmetnicima preseče odstupnicu preko Uljaša i Gornjeg Laba. U obračunu kod sela Kraj-kova poginulo je 15. februara 1920. godine 25 kačaka. Nekoliko dana kasnije, 17. februara, kod sela Terdevca poginula su tri odmetnika. U obračunu sa

²⁴ AJ, MUP, 14–181–672.

²⁵ A. VII, P–4/3, K–58, f–1, Br. 1/24.

²⁶ A. VII, P–4/3, K–63, f–7, Br. 15/3.

²⁷ A. VII, P–4/3, K–63, f–7, Br. 15/1; A. VII, P–4/3, K–63, f–7, Br. 15/5.

²⁸ A. VII, P–4/3, K–60, f–4, Br. 12/14.

²⁹ A. VII, P–4/3, K–63, f–7, Br. 15/4.

orahovačkom posadom 18. februara život su izgubila četiri kačaka. Gubitaka je bilo i na drugoj strani. Tri žandarma i predsednik opštine Kijeva bili su ubijeni, a selo Terdevce zapalili su meštani.³⁰ Ipak, dobro smišljena akcija uništenja odmetničke družine Azema Bejte nije dala željeni rezultat. U trenutku kada su vojne jedinice i odredi žandarmerije bili raspoređeni na označena mesta u obruču više nije bilo kačaka. U pretresu terena između Đurdevika, Kijeva, Komorana, Lapušnika i Dobrog Dola, gde se prema prikupljenim informacijama nalazio Azem Bejta sa svojih 400 kačaka »nije nađen ni jedan odmetnik«. Vojnim i civilnim vlastima ostalo je samo da pretpostavljaju da je Azem Bejta raspustio svoje čete i izmakao sa nekolicinom drugova u Lab ili možda našao utočište u Drenici ili na Čičevici.³¹ U prilog prvog tvrdnji govorele su informacije poverenika sa terena da je A. Bejta 21. februara 1920. prešao Sitnicu. Izveštaji sa Čičevice, gde je 23. februara u teškim borbama sa velikom grupom od 200 do 250 odmetnika poginulo 15 kačaka (među njima i čuveni odmetnik Zejnel Ramadan) i jedan žandarm, išli su u prilog tezi da se A. Bejta tu sklonio. Po svemu sudeći posle pretrpljenog poraza rastureni odredi kačaka odstupili su u dva pravca – prema jugu ka selu Dobroševcu i prema severu grebenom planine Čičevice. Severnim pravcem umakao je i Azem Bejta.³² Bilo je i vesti da je izmakao u pravcu Šalje. Prema podacima od 25. februara, posle manjeg obračuna sa grupom od 50 kačaka koja je razbijena, pretres celokupnog terena Čičevice je pokazao da tu više nema većih odmetničkih grupa.³³ Za kratko vreme mir je zavladao Drenicom, podrimskim i gračaničkim srezom.

Izveštaji oficira angažovanih u vojnoj operaciji u Drenici ukazivali su na povezanost stanovništva i odmetnika, njihovo, velikim delom, dreničko poreklo, jatakovanje, snabdevanje hranom, prikrivanje kretanja kačaka, izveštavanje o pokretu vojnih jedinica, obaveštavanje o opasnosti koja preti od žandarma. To je bio razlog više da komandant Kosovske divizijske oblasti 20. februara 1920. naredi »energичniju akciju i razoružanje Drenice« čije je stanovništvo sklono pobunama. To je trebalo da bude samo logičan nastavak akcije gonjenja kačaka koji su izbegavali otvorenu borbu i kretali se u malim grupama. »Ako se sada sa Drenicom ne svrši kada su odredi tako zgodno raspoređeni pokazaćemo Arnautima našu slabost«, konstatovao je u izveštaju komandant Kosovske divizijske oblasti pukovnik Kušaković. On je procenjivao da »dugo čekanje«, bez akcije, rdavo utiče na trupe. Stoga je zahtevao »brz i energičan rad u Drenici« predviđajući da se situacija »može komplikovati nemirima u Šalji i Labu, kuda je izgleda pobegao Azem Bejta«. ³⁴ Prema procenama vojnih vlasti u Drenici, čiji su žitelji »skloni za dizanje pobune i mestnih nemira«, bilo je neophodno stacionirati vojnu posadu jačine jednog bataljona sa mitraljeskim odeljenjem i brdskom baterijom. To je bio način da se spreče »buduće avanture«. ³⁵

Upotreba vojnih jedinica ipak nije bila bez rizika. Nasuprot stalnoj potrebi da one budu angažovane nalazila su se minimalna finansijska ulaganja

³⁰ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1-29; AJ, MUP, 14-182-675; A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/31; A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/6; A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/33.

³¹ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/29

³² A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/43.

³³ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/47.

³⁴ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/33; A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/6; A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/7; A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/55.

³⁵ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/40.

države. Opšta oskudica u kojoj je vojska živela presudno je uticala na njen moral, disciplinu, raspoloženje, obučenosť i borbenu spremnosť. Stalni zahtevi da se vojnicima obezbedi odelo, obuća, logorska sprema i uredna ishrana nisu davali rezultate. Prema procenama vojnih vlasti bez tih elementarnih ulaganja »gole vojnike ne smemo upotrebiti da nam ne bi odrekli poslušnosť.«³⁶ U operacijama doturanje hrane vojnim jedinicama, na teško pristupačnom terenu, najčešće nije bilo moguće. Planirano snabdevanje »kupovinom na mestu« bilo je u suprotnosťi sa realnošću u kojoj »ni jednom odredu nije se mogao dati novac jer ga u kasama nema«. Insistiranje oficira sa terena da novac neizostavno bude nabavljen nije nailazilo na razumevanje viših vlasti.³⁷

U sukobu odmetnika i žandarmerije poginuo je 20. februara, u srezu gornjepološkom, jedan od vođa kačaka Aćip Minerijević.³⁸ U noći 23. februara došlo je do obračuna žandarmerije i kačaka nedaleko od Peći. Tom prilikom zapaljena je koliba žandarmerijske postaje.³⁹ Dan kasnije registrovan je upad odmetnika iz Ljume sa italijanske na teritoriju Kraljevine SHS.⁴⁰ U periodu od 15. do 25. februara vodile su se borbe sa odmetnicima okupljenim oko Azema Bejte i Sadika Rame.

Početak marta stigla je zabrinjavajuća vest da se u srezu Istok odmetnuo od vlasti Bećir Redža, predsednik opštine rakoške, sa bratom Zećirom i 400–500 naoružanih ljudi. U pitanju je bilo odmetništvo zbog akcije razoružanja koja je iz Drenice prenetu u srez Istok i rezultirala oružanim obračunima vojske i kačaka kod sela Krnjine. Njegovu pretnju da će »popaliti sva srpska sela zato što je njegovo selo Krnjina popaljeno«, okružne vlasti u Peći su ozbiljno shvatile. Na zahteve upućene vojsci da stupi u akciju razoružanja i zaštititi »istočke Srbe« iz komande Treće armijske oblasti stigao je sledeći odgovor: »Naredite da se ne vrši paljenje kuća u Arnautskim selima sr. Istočkog, već da se samo zaštićava naš živalj i njihove kuće i imovina«. U skladu sa postojećim planom o razoružanju, koji je sačinjen 27. februara 1920, komandantu mesta Peć je savetovano da se »ne upušta u veće akcije razoružanja tamošnjih Arnauta« jer će taj delikatni posao obaviti komanda Kosovske divizijske oblasti neposredno po razoružanju kosovskog i zvečanskog okruga.⁴¹ Komanda Kosovske divizijske oblasti pokrenula je i »najtačniju istragu« oko utvrđivanja krivaca koji su naredili i izvršili paljevinu sela Krnjina.⁴² Preduzete mere podržavalo je i Ministarstvo unutrašnjih dela koje je terminom »veliko zlo« označavalo štetne posledice paljenja pojedinih sela. »Stete su od toga očigledne. Na prvom mestu zbog odmetnika i krivaca ne treba kažnjavati čitavo selo, pa i nejakе žene i decu. Spaljivanjem sela, s druge strane, stavljamo državu pred potrebu, da se stara o tim svojim podanicima, koji su ostali bez krova i sredstava. To rđavo odjekuje na strani i udi našem elementu u ovim krajevima, koji je i inače proređen i malobrojank«. Ministarstvo unutrašnjih dela iskazivalo je bojazan od »preteranosti« koje vrši vojska i deklarativno insistiralo na tome da razoružanje vrše policijski činovnici i žandarmerija »a vojska samo da pomaže gde zatreba i gde se na otpor naide, kloneći se i tada nepotrebnih i štetnih

³⁶ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/1.

³⁷ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/30.

³⁸ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/38.

³⁹ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/44.

⁴⁰ VRS, XXXII, 4-5 (r).

⁴¹ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/50.

⁴² A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/53.

preteranosti, naročito spaljivanja sela«. ⁴³ U sličnom tonu reagovala je i komanda Treće armijske oblasti. Od komandanta Kosovske divizijske oblasti izričito je traženo da naredi »da se prilikom izvršenja razoružanja Arnauta stane na put izgredima i da se bezuslovno spreči paljenje sela i pljačka«. Bio je to zakasneli pokušaj da se izvrši pacifikacija prostora i zauzda postojeća pobuna. ⁴⁴

Sukobi sa odmetnicima od 7. do 9. marta 1920. u blizini sela Sušica (okrug Peć), svedočili su o ozbiljnosti situacije. Komanda kosovske divizijske oblasti raspolagala je informacijama da je u borbama u rejonu sela Krnjina »veliki broj mrtvih i ranjenih odmetnika« (ubijeni Eles Rama, Selim Bajram, Selim Ibrahim; teško ranjen Zećir Redža). ⁴⁵ Izveštaji sa terena govorili su da broj odmetnika i njihovih pristalica »neprestano raste«. Posebno je brinula vest da u neredima i oružanim obračunima značajno participiraju kačaci prispeli iz Albanije. Prema dostupnim podacima od 12. marta 1920. u srezu istočkom, na grebenu Mokre planine, nalazilo se oko 1.500 odmetnika. ⁴⁶

Razvoj događaja na teritoriji Kosovske divizijske oblasti i na Desnom odseku graničnog fronta iziskivao je neminovno pojačanje vojnih posada. U tom cilju došlo je do pojačanja trupa u Vučitrnu, Prizrenu i Uroševcu. ⁴⁷ Izričiti stav da »razoružanje Arnauta« mora biti izvršeno »pre početka proleća«, »dakle odmah«, nagonio je vojne i civilne vlasti na energičnu akciju. Velika teritorija koju treba razoružati i brojno, »prema našoj Državi« neprijateljski raspoloženo, stanovništvo bili su u disproporciji sa raspoloživim vojnim efektivima. To je bio razlog da akcija razoružanja otpočne 11. marta prvo u okruzima kosovskom i zvečanskom, sem njihovih delova na levoj obali reke Sitnice i desnoj obali Lepenice. Planirano je da celokupni posao bude obavljen za 10 dana a da, posle toga, akcija razoružanja bude sprovedena u metohijskom, prizrenskom i raškom okrugu i ostacima kosovskog i zvečanskog okruga. Uz vojsku i žandarmeriju bilo je planirano angažovanje lokalnog stanovništva. U skladu sa tim, načelnicima okruga i opštinskim upravama skretana je pažnja da se »preduzmu potrebne mere motrenja« i sadejstvom žandarmerije i meštana spreči prelaz kačaka, »zatvore pojedini pravci«, pažnja obrati na sela »poznata kao skloništa kačaka«. Za razoružanje odmetnika bilo je planirano 9 četa, 8 brdskih topova i 8 mitraljeza. Sprečavanje prelaza kačaka u susedne okruge povereno je 5. četi, kao rezervi koja se mogla odmah operativno upotrebiti. Pod komandom komandanta Kosovske divizijske oblasti bilo je 12 četa, 4 brdska topa, 4 mitraljeza i 8 poljskih topova. Prva faza razoružanja provedena je kraju 25. marta 1920. U drugoj fazi, koja je prema planovima trebala da otpočne 31. marta 1920, računalo se sa najmanje 5 četa za zatvaranje linije Mitrovica – Kačanik, 14 četa za razoružanje sa 14 brdskih topova i 12 mitraljeza. Cela akcija bila je praćena formiranjem operativne rezerve koju je činila 21 četa sa 10 brdskih topova, 8 poljskih topova i 11 mitraljeza. ⁴⁸

Iz izveštaja generala Vasića, komandanta Treće armijske oblasti, vidno je da nadležna komanda »nema dovoljno snage« za »jednovremeno razoružanje Arnauta na celoj teritoriji Kosovske divizijske oblasti«. ⁴⁹ Celu akciju razoruža-

⁴³ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/20.

⁴⁴ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/20.

⁴⁵ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/52; A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/64.

⁴⁶ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/61.

⁴⁷ A. VII, P-4/3, K-58, f-1, Br. 1/40.

⁴⁸ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/15; A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/25.

⁴⁹ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/19.

nja nadgledalo je i Ministarstvo vojno i mornarice. Stav generala Jovanovića upućen komandantu Treće armijske oblasti bio je nedvosmislen: »Produžite i dalje razoružanje imajući neprestano u vidu da spoljna politička situacija zahteva izbegavanje prolivanja krvi i izlišne žrtve«. ⁵⁰

Rezultati akcije razoružanja nisu nikoga mogli da zadovolje. Podaci pokazuju da je u okrugu kosovskom, zvečanskom i srezu podrimskom prikupljeno 865 pušaka, 43 revolvera, 5.500 metaka municije. ⁵¹ Druga faza razoružanja (zapadno od linije Lepanac – Sitnica) završena je tek 5. maja 1920. Ukupni bilans akcije bio je 4.355 pušaka, 453 revolvera i oko 30.000 pušanih metaka. ⁵² Jedan od najvećih rezultata cele akcije razoružanja bila je predaja »čuvenog vode odmetnika Azem Bejte iz Drenice«. ⁵³ To je bilo premalo u odnosu na obim i rizik operacije, žrtve koje je proizvela i posledice koje je za sobom dugotrajno ostavila. Čitavi delovi teritorije pod komandom Kosovske divizijske oblasti, poput Rugove ili Gore, nisu bili razoružani. Otuda ne treba da čudi što je završetak akcije razoružanja propratio zahtev komande Treće armijske oblasti da se »svi Arnauti što pre i potpuno obezoružaju«. To je podrazumevalo novu akciju u kojoj bi bilo upotrebljeno »što više vojske« i »što više žandarmerije«. Jedan od njenih osnovnih zadataka trebalo je da bude potpuno razoružanje arnautskih bataljona i njihovo uklanjanje iz pograničnog pojasa.

Stanje bezbednosti iziskivalo je i reorganizaciju žandarmerijske službe. Prema dostupnim podacima u okruzima kosovskom, zvečanskom, prizrenskom i metohijskom broj žandarma je »povećan koliko se moglo više«. U svakom od okruga formiran je »leteći žandarmerijski odred«. Ipak, procenjivano je da sve to nije dovoljno i da je u postojećoj bezbednosnoj situaciji neophodno zadržati vojničke posade na prostoru okruga. ⁵⁴ Vojne vlasti, stalno u sudaru sa civilnim strukturama uprave, skretale su pažnju na neracionalno korišćenje žandarmerije (opštinski panduri i sporedne dužnosti) i zahtevale da žandarmerija izvrši posjedanje glavnih razbojničkih kanala uz granicu. Po njihovom mišljenju grupisanost, velika pokretljivost, brza akcija – bili su elementi koji žandarmeriji daju efikasnost i moć. ⁵⁵

Talas pobune brzo se širio. Otpor vlastima prerastao je u njeno otvoreno nepriznavanje i odbacivanje. Sredinom marta 1920. godine u blizini Dečana, sreza dakovičkog, registrovano je prisustvo ozloglašnog kačaka Sadika Rame. Prema nepouzdanim podacima njegove čete brojale su od 200 do 500 odmetnika. Komanda Kosovske divizijske oblasti je naslućivala da akcija Sadika Rame »izgleda da je u vezi sa odmetnicima iz sreza Istočkog«. ⁵⁶ Poslednjih dana marta 1920. godine i u raškom okrugu registrovane su pripreme muslimanskog stanovništva na pobunu sa krajnjim ciljem prisajedinjenja Albaniji. U pitanju je bio široki pokret koji je insistirao na »verskom grupisanju«, školskim pravima i političkoj posebnosti. ⁵⁷ Početkom aprila u akcijama razoružanja pale su nove žrtve. U obračunu kod sela Kabaša, srez šarplaninski, poginula su 4 vojnika i srušeno 12 kuća. Sukob kod sela Babaji Boksa ugasio je dva albanska života. ⁵⁸

⁵⁰ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/20.

⁵¹ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/27.

⁵² A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/36.

⁵³ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/36.

⁵⁴ A. VII, P-4/3, K-60, f-2, Br. 6/2.

⁵⁵ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/88.

⁵⁶ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/63.

⁵⁷ A. VII, P-4/3, K-62, f-1, Br. 1/9.

⁵⁸ VRS, XXXII, 5-6 (r).

Nekoliko dana kasnije, 9. aprila 1920, severozapadno od Gostivara albanski pljačkaši su napali selo Galate.⁵⁹ U periodu od 20. do 21. aprila došlo je do obračuna u Rugovi sa odmetnicima koji su nastojali da pređu u Albaniju.⁶⁰ Obračun regularnih vojnih snaga Kraljevine SHS i grupe od oko 400 kačaka odigrao se 21. aprila 1920. na graničnom prelazu u Ljumi.⁶¹

Političku konotaciju dobila je, u drugoj polovini aprila 1920, i tradicionalno pljačkaška akcija odmetnika iz srezova Donji Debar i Ljuma. Očekujući brzi odlazak vojske Kraljevine SHS iz okupiranih delova Albanije, podstaknute italijanskom agitacijom i politikom albanskih nacionalista kačaćke bande, koje su često imale i preko 150 razbojnika, pojačale su akciju u stočarskim selima gorskog, šarplaninskog, gornjopološkog i donjopološkog sreza. Prema procenama civilnih vlasti samo je kod stanovnika opština Topoljane i Šištevac bilo u posedu preko 1.000 pušaka. Meštani pojedinih sela označavani su kao »sam razbojnik pljačkaš«, »strašan elemenat«, soj spreman da se svakog trenutka »odmetne u šumu« i pridruži ostalim razbojnicima. Da bi se takvo stanje prevazišlo i osigurala neophodna bezbednost doneta je odluka da se sa vojnim efektivima »od najmanje hiljadu pešaka sa četiri topa« »potpuno zatvore« svi kanali kroz koje prolaze pljačkaši iz Reča, Darde, Kalisa, Vasjata. Sa »bar 200 pešaka i dva topa« planirano je, također, zatvaranje svih kanala koji vode iz sreza Ljuma i opština Topoljane i Šištevac ka srezu Gora. Planirani vojni efektivni bili su višestruko veći od postojećih 60 žandarma raspoređenih u srezu Gora i 19 »naših žandarma« stacioniranih u Ljumi.⁶²

U složenoj vojnoj akciji koja je započela 25. aprila bilo je predviđeno zaposedanje grebena iznad sela Topoljana, zatvaranje pravca Bican – Babušnica, opkoljavanje i razoružavanje sela Ljojma, Bela, Topoljane, Brekinje, Davka, Njivče, Straževo, Džafere, Šištevac, Novo Selo i Kolovoz.

U zapovesti II žandarmerijske brigade posebno je istaknuto da pre otpočinjanja razoružanja treba »pozvati sve građane, da na lep način oružje polože, ostaviti im rok od 1 časa i tek posle pristupiti razoružanju, najenergičnije pretrese vršiti, pri tom biti obazriv da se pojedine familije ne vredaju i da se pljačke ne dešavaju jer će svaki starešina biti za to odgovoran«. Starešine su posebno upozorene da vojnicima ne dozvoljavaju »da po selima tumaraju i pljačkaju te da nebi izazvali sukobe«. Poseban tretman u akciji razoružanja dat je ozloglašanim odmetnicima (njih 38). Zapovest je bila izričita: »Svakog Arnautina odmetnika, koji pokuša da beži uhvatiti ili ubiti«.⁶³

Unutrašnji i spoljni razlozi iziskivali su veću upotrebu policijskih i žandarmerijskih snaga na prostoru prizrenskog okruga. Ipak, činjenica da je u šest nemirnih srezova bilo angažovano svega 360 žandarma govori o mogućnostima zavodenja reda, mira i zakonitosti. O pokrivenosti terena žandarmerijom svedoči i podatak da je u srezu Gora, koji je naročito bio na udaru pljačkaša, od 16 opština samo u četiri bilo žandarmerijskih stanica. To je bilo nedovoljno za suprotstavljanje organizovanim bandama kačaka koje su ponekad brojale i oko 400 pljačkaša. Otuda i podatak da je samo u toku jedne godine iz okruga prizrenskog, tetovskog i ohridskog opljačkano preko 30.000 grla razne stoke. Vrednost otete stoke za samo jedan mesec prevazilazila je sumu od jednog

⁵⁹ A. VII, P-4/3, K-60, f-4, Br. 12/36.

⁶⁰ A. VII, P-6, K-638, f-2, Br. 15/28.

⁶¹ A. VII, P-6, K-638, f-2, Br. 15/29.

⁶² A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/89.

⁶³ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/34.

miliona dinara i bila višestruko veća od godišnjih državnih subvencija policiji i žandarmeriji na naznačenim teritorijama.⁶⁴ Permanentna pobuna koja je vladala na prostoru Ljume i Doljeg Debra, podjarivana motivima ekonomske koristi koju donosi pljačka i teritorijalnog dobitka koji nagoveštava politika, neminovno je zahtevala protivodgovor vlasti Kraljevine SHS. Otud je nova akcija razoružanja tih prostora, planirana za maj 1920, iziskivala zajedničko i jednovremeno sadejstvo vojske i žandarmerije.⁶⁵

Politički razlozi činili su razoružanje Rugova veoma delikatnim. Priroda terena, blizina granice sa Albanijom, nemogućnost angažovanja značajnijih vojnih efektivna, taktičko-strateške teškoće u realizaciji akcije kombinovani sa garancijama za »sigurnost puta od Peći do Kučišta i za mir u njihovom reonu« i stavom da »oružje neće predavati dotle, dok se ne oduzme i meštanima iz Velike – Veličanima, iz Šekula – Šekularima i u opšte Vasojevićima koji ih često napadaju i pljačkaju« utvrđivali su vojne i civilne vlasti u mišljenju da proces razoružanja treba odgoditi.⁶⁶ Kada je, poslednjih dana maja 1920, akcija razoružanja Rugova otpočela shodno svojoj odluci da ne preda oružje najveći deo stanovništva napustio je »svoje ognjište« i sa familijom i stokom pobeo u šumu, »u nameri da se prebace u Albaniju«.⁶⁷

Brojni razlozi političke i vojne prirode sprečavali su razoružanje ohridskog okruga. Komanda Bitolske divizijske oblasti je uočavala da je na prostoru okruga stanovništvo, najvećim delom, ciljno naoružano odlukom vlasti Kraljevine SHS i da bi, stoga, oduzimanje oružja delu albanske populacije predstavljalo očiglednu nepravdu i presedan sa nesagledivim posledicama. Po mišljenju vojnih vlasti primarni zadatak oružanih snaga na tom delu državne teritorije iscrpljivao se u pripremnoj akciji za zaposedanje Podgraca i rešavanje albanskog pitanja pa je svaki drugi angažman mogao samo slabiti borbenu moć vojske. Činjenica da su se za akciju razoružanja mogle izdvojiti samo dve čete i jedno mitraljesko odeljenje dodatno je upućivala na oprez i celu operaciju odlagala za neko drugo vreme.⁶⁸

Akcija razoružanja neminovno je morala da podstakne visoke oficire u komandi Treće armijske oblasti na kritičko mišljenje o samoj vojsci, njenim problemima, opaljoj disciplini, ishrani, izgledu, kvalitetu i mnogo čemu drugom. Procenjivano je da manjak smeštajnog prostora za vojnike i stanova za oficire dovodi vojsku u nezavidnu situaciju. Smeštaj vojnika u »raznim, često neugodnim zgradama u varoši« rezultirao je odsustvom discipline, reda i kontrole. Mali i nehomogen oficirski kadar uticao je na to da većina oficira troši svoje radne energije na garnizonske službe i time se udaljuje od svog primarnog posla u trupi. Nedovoljan broj podoficira, zbog loših uslova života i rada, takođe je uticao na opšte stanje vojske. Male plate, teška služba, uskraćivanje mogućnosti za brzu karijeru takođe treba ubrojiti u razloge koji su uticali na predanost poslu.

Stalne promene efektivna i sastava jedinica, velika fluktuacija i slab starišinski kadar unosili su u vojsku nove, pomodne poglede i građanske navike koje, po svojoj prirodi, odudaraju od vojničkog poziva. Neuredno i nepotpuno snabdevanje hranom, praksa blagonaklonosti i pomilovanja za učinjene

⁶⁴ A. VII, P-4/3, K-62, f-1, Br. 1/18.

⁶⁵ AJ, MUP, 14-182-673; AJ, MUP, 14-178-658.

⁶⁶ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/44.

⁶⁷ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/44.

⁶⁸ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/31.

prekršaje discipline i krivice takođe su nepovoljno uticali na vaspitanje regruta. O razmerama nemaštine rečito je govorila slika vojnika u iscepanim čakširama, poderanoj obući, rasparenoj spremi. Deo teškoća bio je neminovna posledica rata i vojne vlasti su procenjivale da se one vremenom mogu ispraviti. Ipak, za deo problema, izazvanih nemaštinom, slabim smeštajem, manjkom oficirskih stanova, gubitkom perspektive koje neadekvatno nagraden vojni poziv sobom nosi bila su potrebna značajna ulaganja za koja država nije imala niti dovoljno razumevanja niti mogućnosti. Iz komande Treće armijske oblasti su isticali da krediti, koji bi mogli promenti materijalne prilike, »ili se nikako ne odobravaju ili što se odobri to je vrlo dockan«. Male plate presudno su uticale na zainteresovanost mladih ljudi za vojnu karijeru. O tome je ubedljivo svedočio i podatak da je na konkursu za Pešadijsku podoficirsku školu u Skoplju na 500 mesta konkurisalo samo 18 polaznika. Među oficirima je postojalo uverenje »da je Treća armija kaznitelna komanda za oficire« pa je svako ko je imao veza, poznanstava i uticaja u vojnim strukturama, koristio mogućnost da bude raspoređen na službu u neki drugi deo otadžbine. Da bi takvo stanje bilo promenjeno od Ministarstva vojnog i mornarice zahtevano je da u trupe Treće armije upućuje najbolje oficire. Traženo je da oficiri služe u Staroj Srbiji tri godine i da tek posle časno odslužene službe svaki ima pravo da bira garnizone u Kraljevini SHS. Stanje u Kosovskoj divizijskoj oblasti stoga je smatrano »krajnje nepovoljnim«.⁶⁹

Obračuni sa pljačkaškim bandama na granici dobili su na intenzitetu u proletnim i letnjim mesecima 1920. godine. Tako je sredinom maja došlo do obračuna graničnih četa sa pljačkašima stoke na Rečkom mostu. Iz izveštaja komandanta granične trupe vidno je da »šaka vojnika sa tamošnjim do zuba naoružanim Arnautima (tamošnji Arnauti pljačkaju galički i gostivarski srez) ne samo ne može izaći na kraj, nego te divljake, gde ni naših vlasti nema, straže mogu samo dražiti i izazivati«. Ista lica koja su krajem marta i početkom aprila bila organizatori pobune u Ljumi javljala su se u maju kao kolovođe i organizatori pljačkaških pohoda na srez Gora (Isljam Spahija iz Kolesijana, Džafer Spahija iz Kolesijana, Nezir Barjaktar iz Ujmišta, Ramadan Dac i Ramadan Čika iz Kalisa). U takvim uslovima gotovo i da nije bilo moguće vršiti graničnu službu. Napadi na vojnike, pucnji na oficire, obračuni sa Arnautima graničarima bili su tih meseci svakodnevna pojava. Iz izveštaja koji su stizali sa terena vidno je da postojeći vojni odredi nisu bili u stanju da garantuju bezbednost stanovništvu. Istovremeno stalna opasnost po život, oskudica i sku-poća demoralisali su vojnike, uticali na disciplinu, podsticali anarhiju i pljačku, čineći opstanak jedinica gotovo nemogućim.

Takvo stanje trupa stvaralo je kod albanskog stanovništva »nepokolebljivo uverenje da smo nemoćni i nesposobni da arnautskim zlikovcima stanemo na put«. Komanda graničnih trupa je izlaz videla ili u opštem najenergičnijem razoružanju stanovništva tih oblasti ili u angažovanju znatnih vojnih potencijala koji bi bili u mogućnosti »protivstati tome naoružanom narodu«. U slučaju da oblasti oko Piškopeje i Ljum Kule ne budu stavljene pod »upravu vojničku u svakom pogledu« vojne vlasti su prognozirale da nasilje, pljačka, krađe i ubistva »nikada neće prestati na sramotu i štetu ugleda naše države«. Ubedeni da »Arnauti respektuju samo grubu silu i dotle su mirni dok osećaju da ta sila postoji«, komandanti graničnih trupa su zagovarali vojnički pohod koji bi

⁶⁹ A. VII, P-4/3, K-60, f-4, Br. 12/48.

koncentrično i jednovremeno otpočeo iz Debra, Gostivara, Tetova, Prizrena i Ljum Kule sa ciljem »pretresa, razoružanja i gonjenja razbojnika«. ⁷⁰ Takvi pogledi oficira suočenih sa razmerama svakodnevne anarhije i terora bili su u suprotnosti sa stavom viših vojnih vlasti da »s obzirom na spoljnu situaciju ne bi trebalo vršiti razoružanje Ljume«. ⁷¹

U drugoj polovini maja 1920. godine dah latentne pobune albanskog stanovništva osećao se na svakom koraku. Iz Istoka su stizale uznemirujuće vesti da je deo kačaka Azema Bejte u selu Belici ubio četiri Srbina, zapalio selo, na Rudniku masakrirao još tri srpska civila i planira da napadne Devič. U srezu Istok spaljivanje sela Poljana, zastrašivanje stanovništva, pljačka i ubistva bili su bilans pojačane aktivnosti kačaka Bećir Redže i Zećir Rekama. ⁷² Prema podacima Ministarstva unutrašnjih dela u Drenici i Istoku »grupe naoružanih Arnauta pale srpska sela, pljačkaju i ubijaju Srbe na najgrozniji način tako da je za poslednjih 48 časova ubijeno oko 15 Srba«. Takve alarmantne vesti inicirale su zahtev vojnim vlastima da se »bezbednost u tim krajevima povrati i održi«. ⁷³ Izveštaji iz Kosovske Mitrovice svedočili su da i u okrugu Zvečan postojeći odredi žandarma nisu u stanju »uspešno goniti odmetnike i »prisiliti Arnauta na poslušnost vlastima«. ⁷⁴ Vesti iz Vučitrna opominjale su da je 21. maja 1920. Memed Konjuh napao služitelje opštine čičevačke. Istog dana u raškom okrugu Arnauti su ubili dva Srbina. ⁷⁵ Informacije iz Peći upozoravale su na činjenicu da su se »mnogi odmetnici vratili« (Bahri-beg Mahmutbegović, Kero Sadri Bardov, Sali Rama, Tajir Elšan) i da novcem, municijom, oružjem pokušavaju da »podignu na ustanak Rugovce«. ⁷⁶ Napad kačaka na poštanska kola u blizini Suve Reke, do koga je došlo 24. maja 1920, rezultirao je ubistvom četiri putnika i sprovodnika žandarma. ⁷⁷ Dva dana kasnije 26. maja 1920. načelnik sreza iz Đakovice obaveštavao je o pojavi kačaka iz Malesije, Nikaja, Mertura i Krasnića »otprilike na broju oko 250«. Njihova pretnja da će »zatvoriti put Peć – Đakovica« upozoravala je na mogućnost izbijanja opšteg ustanka. ⁷⁸ Poverljivi izveštaji iz sreza galičkog svedočili su o velikim razmerama arnautskog terora koji vodi »ekonomskom izdisaju« lokalnog stanovništva i primoranosti »da napusti svoja ognjišta«. ⁷⁹ U haškom srezu jačao je »protiv-državni pokret« i svi pokazatelji su upućivali na to da predstoji »napad na sudnice i naše ljude i ustanove«. Lokalne vlasti su izveštavale da »opštinski časnici« nagovaraju narod na neposlušnost, propaganda unosi zabunu »da je Evropa rešila da mi idemo odavde i da nas u danom času treba napasti«, svi znaci ukazuju na »jače narodno vrenje pa i samu pobunu«. Načelnik okruga D. Todorović skretao je pažnju nadležnim vojnim i civilnim vlastima da se sa malim brojem žandarma (svega 24) ne može postići željeni red i mir. »Arnauti ne znaju za autoritet vlasti, oni znaju za vlast, i plaše se iste, samo ako je ta vlast fizički moćna. Svaku miroljubivost, oni procenjuju kao slabost vlasti i onda

⁷⁰ A. VII, P-4/3, K-4/3, K-58, f-2, Br. 1/100.

⁷¹ A. VII, P-4/3, K-63, f-7, Br. 15/37.

⁷² A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/98; A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/102.

⁷³ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/105

⁷⁴ AJ, MUP, 14-182-673.

⁷⁵ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/109.

⁷⁶ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/100.

⁷⁷ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/106

⁷⁸ A. VII, P-4/3, K-60, f-4, Br. 12/54.

⁷⁹ A. VII, P-4/3, K-62, f-1, Br. 1/27.

rasprostriru mreže protiv države«. ⁸⁰ Krajem maja 1920. saobraćaj na putu Prizren – Uroševac gotovo da je zamro usled nesigurnosti izazvane čestim napadima kačaćkih družina. U načelstvu okruga prizrenskog je procenjavano da takvo stanje bezbednosti stoji u direktnoj vezi sa dešavanjima u Metohiji i na Kosovu. ⁸¹ Početkom juna komanda Kosovske divizijske oblasti nije uspela da izvrši regrutaciju vojnika u dakovičkom, haškom i ljumskom srezu. ⁸²

Sve navedeno svedočilo je da javna bezbednost na teritoriji Kosovske divizijske oblasti bila do te mere narušena da se o njoj moglo govoriti »samo u onim krajevima gde je Srpski živalj«. U bezvlašću, koje je zahvatilo pojedine delove oblasti, participirali su italijanska propaganda, velikoalbanski interesi, netrpeljivost Srba i Arnauta i »naročito pljačkaški instinkti Arnauta, koji se sve više uvećavaju«. Blagonaklon odnos vlasti prema odmetnicima poput Azema Bejte ma kako bio uslovljen spoljnopolitičkim položajem Kraljevine SHS i iščekivanjem konačne odluke o albanskom pitanju, koju je trebalo da donese Konferencija mira, ipak je tanjio poverenje i podsticao sumnju u sposobnost vlasti da obezbedi red, mir i zakonitost. Nemoć policijskih vlasti uvećavao je obim angažovanosti vojnih jedinica koje su, po svojoj funkciji i formaciji, sve više preuzimale funkciju žandarmerije. Da bi takav proces bio zauzdan komanda Kosovske divizijske oblasti je zahtevala primenu radikalnih mera. Među njima predlagana su »interniranja familija svih odmetnika i konfiskovanje njihovog imetka«, pojačavanje žandarmerije i udaljavanje iz službe svih kompromitovanih lica, uvođenje prekih sudova i ubrzavanje procesa istrage, ubrzano naseljavanje navedenih oblasti »našim narodom« kako bi bila postignuta »apsolutna većina u lojalnom narodu«. Tek primenom navedenih mera vojska je mogla postati »jak oslonac civilne vlasti«. To je bio razlog da vojne vlasti insistiraju na donošenju »jednog zakona ili uredbe« koji bi omogućio »upotrebu najefikasnijih i najsurovijih mera prema odmetnicima, njihovim porodicama i svima stanovnicima onoga kraja gde se odmetnici pojave i održavaju«. ⁸³

Bezvlašće je sprovođivalo vojnu akciju. Sa činjenicom da je samo tokom prva četiri meseca 1920. godine na prostoru zvečanskog, kosovskog, metohijskog, prizrenskog i ohridskog okruga od puške poginulo 280 ljudi, da su u ukupnom broju ubistava izvršioći u 78,3% bili Albanci i muslimani, da su Srbi bili žrtve u 20,81% slučajeva, da su ginuli i predstavnici vlasti (9,83% svih žrtava), vlast se dalje nije mogla miriti. U tipologiji zločina i terora istaknuto mesto imala su ubistva, samoubistva, pokušaji ubistava, razbojništva, pljačke, silovanja, otmice, krađe stoke, oduzimanje imovine, provale, prevare. U takvim uslovima funkcionisanje civilnih i vojnih vlasti uveliko su obeležavala svakodnevna kriminalna dela. Opštu nesigurnost života pojačavalo je osećanje privremenosti jugoslovenske vlasti koje je u prolećnim mesecima 1920. zahvatio albansko stanovništvo. To su bili samo neki od razloga za odlučnu akciju vlasti. ⁸⁴

Trećeg dana juna 1920. godine komanda Treće armije izvestila je ministra vojske i mornarice da je izdala naredenje o najhitnijem »ugušenju« pobune i obezbedenju reda. Komandantima na terenu metohijskog okruga ostavljena je »puna sloboda upotrebe sviju trupa« uz upozorenje da »imaju u vidu spoljnu

⁸⁰ A. VII, P-4/3, K-60, f-7, Br. 12/205.

⁸¹ A. VII, P-4/3, K-60, f-5, Br. 12/60.

⁸² A. VII, P-4/3, K-59, f-3, Br. 13/4.

⁸³ A. VII, P-4/3, K-60, f-5, Br. 12/65; A. VII, P-4/3, K-60, f-5, Br. 12/60.

⁸⁴ AJ, MUP, 14-181-677; AJ, MUP, 14-183-677; AJ, MUP, 14-183-679; AJ, MUP, 14-184-680.

situaciju te da se delovi na frontu ne oslabe jako«. Akcija protiv pljačkaša otpočela je 8. juna 1920, ali usled neaktivnosti civilnih vlasti (načelnik sreza u Ljumi) nije dala željene rezultate. Rezultat cele akcije bio je povratak 4.357 grla sitne i 87 grla krupne stoke. U obračunu sa kačacima poginula su 3 žandarmerija i 2 vojnika.⁸⁵ Ojačani odredi žandarmerije zaposeli su ključne kote (Ak Bunar i Vraca) u gorskom srezu sa namerom da zauzdaju pljačku stoke.⁸⁶ Bilans akcije razoružanja u kosovskom okrugu iznosio je 988 prikupljenih pušaka, 106 revolvera i 4 likvidirana kačaka. U zvečanskom okrugu od stanovništva je oduzeto 497 pušaka i jedan revolver. U oružanim obračunima sa vojskom i policijom poginula su 4 kačaka, predao se 21 odmetnik i uhvaćeno 20 regruta begunaca. U raškom okrugu prikupljeno je 276 pušaka i 123 revolvera. Akcija razoružanja stanovništva metohijskog okruga rezultirala je prikupljanjem 2.823 puške i 148 revolvera. Vlasti je posebno brinula činjenica da je na teritoriji okruga bilo registrovano gotovo 1.500 odmetnika. U prizrenskom okrugu oduzeto je od stanovništva 1.064 pušaka i 10 revolvera. Ukupno je na teritoriji svih pet okruga Kosovske divizijske oblasti u akciji razoružanja oduzeto 5.650 pušaka, 326 revolvera, velika količina municije i vojne opreme. U akciji razoružanja život je izgubilo 20 kačaka i 5 vojnika, predalo se 94 razbojnika i 68 begunaca koji su izbegavali vojnu obavezu.⁸⁷

Akcija pretresanja terena na sektoru Desnog odseka završena je u drugoj polovini juna 1920. Dalji tok akcije unekoliko je izmenjen održavanjem konferencije u Mitrovici.

*

Razmere terora, opšte bezvlašće i mogućnost izbijanja pobune većih razmera prinudili su vojne i civilne vlasti Kraljevine SHS da organizovanije pristupe uvođenju reda, mira i zakonitosti na prostoru kosovskog, prizrenskog, metohijskog, zvečanskog i raškog okruga. Konferencija održana 14. juna 1920. u Mitrovici doprinela je racionalnom sagledavanju uslova u kojima stanovništvo preživljava, institucije vlasti funkcionišu, državni činovnici vrše službu i nude adekvatna rešenja kojima se postojeće stanje moglo prevazići. Nesporazumi, optužbe, nepoverenje, obostrana sumnjičenja vojnih i civilnih vlasti dodatno su otežavali i komplikovali situaciju. Različita politika prema Odboru u Debru, sukob kompetencija načelnika ohridskog okruga i komandanta Bitolske divizijske oblasti, različiti, često sasvim oprečni metodi rada sa albanskim prvacima, dijametralno suprotna politika prema arnautskim bataljonima, i drugo opterećivalo je saradnju. Otud je konferenciji u Mitrovici 14. juna 1920. uz ostalo, simbolizovala i napokon uspostavljenu saradnju vojske, policije i žandarmerije. Konferencija je imala tri zadatka: »izložiti stanje i uzrok«, analizirati »šta je do sada učinjeno da se to otkloni« i predložiti mere koje »treba preduzeti sada«. ⁸⁸ Konstatacije da je »bezbednost nikakva«, uticaj Italije osetan, moć panislamskog pokreta uočljiva, prijemčivost velikoalbanske ideje velika, broj kačaka i odmetnika značajan, otimačina vid privredivanja i preživljavanja, preduzete mere »razne« ali najčešće neefikasne, državni činovnici malobrojni i slabi, uticaj vlasti neznatan, uzrok nemira divljaštvo, pljačka i politika, zlou-

⁸⁵ A. VII, P-4/3, K-60, f-6, Br. 12/60; A. VII, P-4/3, K-60, f-6, Br. 12/154; A. VII, P-4/3, K-60, f-6, Br. 12/152.

⁸⁶ A. VII, P-4/3, K-60, f-5, Br. 12/69.

⁸⁷ A. VII, P-4/3, K-60, f-6, Br. 12/117; AJ, MUP, 14-229-818.

⁸⁸ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/180.

potrebe česte, ubistva i razbojništva svakodnevna, krvna osveta prisutna, život naroda težak, opstajanje državne vlasti jedva moguće, putevi nesigurni, pobuna latentna, politika prema albanskom stanovništvu pogrešna, pritisak spoljnog faktora osetan, neizvesnost nepodnošljiva – upečatljivo su govorile o razmeha haosa.⁸⁹ Uzroci takvom stanju bili su mnogobrojni. Prisutni na konferenciji u Mitrovici smatrali su da ih treba tražiti u nedovoljnosti zakonskih propisa za borbu protiv razbojnika, jataka i stanovništva koje ih podržava i pomaže; nedovoljnoj snazi žandarmerije, njenoj neracionalnoj upotrebi, malom broju vojske i slabom zatvaranju granice; lošim komunikacijama (telefon, telegraf) i nesigurnim putevima; nespремnim, slabo plaćenim i nezainteresovanim državnim činovnicima.

LJUBODRAG DIMIĆ
ĐORĐE BOROZAN

POLITICAL AND SECURITY CONDITIONS IN KOSOVO
AND METOHİJA IN THE FIRST HALF OF 1920

Summary

The author's analysis, based on ample archival sources, of events and processes taking place in Kosovo and Metohija in the first half of 1920 points to the existence of specific political and security conditions, created by the resistance of the Albanian population. The civil and military authorities of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes endeavored to suppress anarchy, prevent internal rebellion and the spreading of Italian and Albanian propaganda promulgating the formation of Greater Albania, and to aid the rebuilding of the Albanian state within the borders which had been internationally recognized in 1913. In anticipation of the Paris Peace Conference final decision regarding the solution of the Albanian question, Yugoslav civil and military authorities tried to prevent anarchy in the districts and municipalities of Prižren, Zvečan, Kosovo, and Metohija. Despite these efforts the situation remained unstable as a result of the authorities' inability to persuade members of the Albanian population to consider themselves Yugoslav citizens, thus forming the basis for the precarious political and security conditions in Kosovo, Metohija, western Macedonia, and the peripheral areas of Montenegro in 1920.

⁸⁹ A. VII, P-4/3, K-58, f-2, Br. 1/80.